

Павло Стороженко

ПАМ'ЯТЬ ДВОРНЯЖКИ, АБО РОЗМОВА ДВОХ ДИЛЕТАНТІВ ПРО РІДНІ ВИДНОКОЛИ

Валерій ВОЛОСКОВ – почесний краєзнавець Національної спілки краєзнавців України, член Всеукраїнського товариства “Просвіта” імені Т. Г. Шевченка.

Народився 19 січня 1945 року в Полтаві. Чотири десятиліття пропрацював у туристсько-екскурсійній системі. Автор-розробник низки екскурсій Полтавою та Полтавською областю. Має численні дописи з краєзнавчої тематики в обласній та республіканській періодиці. Видав путівник “Полтава. Сто пам'ятних мест”, науково-художні книги “Было дело под Полтавой”, “Полтавська битва: «до» і «після»”, “Останнє кохання Івана Мазепи”, “Подорож Полтавщиною з монетою в руці”, “Нема пророка в краю своїм”, “Координати часу. Краєзнавчі етюди Полтавського краю”, “«Солдатский жребий...» (1904–1905 рр.). Японський щоденник полтавця С. Я. Мамая”, збірку дитячих оповідань “У дорогу для онука” та ін.

Наша розмова стосувалася проблем регіонального (і не тільки) краєзнавства, старого і вічно поновлюваного гасла “Люби і знай свій рідний край!” і взагалі: навіщо нам усе це потрібно.

– *Пане Валерію, передусім я хотів би Вас привітати з приємною відзнакою – Почесною грамотою обласної ради. Щось я не пригадую, щоб на цьому рівні відзначили саме краєзнавця... І головне, як на мій погляд, цілком заслужено: цьому не передувало “искательное” інтриганство, марнославне бажання бодай якоїсь слави, залаштункове шарудіння в напрямку... Ви просто працювали, тисали книжки. До речі, скільки книжок Ви написали про Полтавщину, саме під цим кутом зору – краєзнавчим?*

– Близько десяти. Але було ще багато тематичних розробок.

– *А тепер зізнайтеся, яка у Вас освіта. Ви історик, географ, мистецтвознавець?*

– Жодне з названих. Я за фахом іхтіолог-рибовод. Закінчив Калінінградський технічний інститут рибної промисловості і господарства. Моя бабуся визначила цю професію простіше: “рибний доктор”. Як і належить дисциплінованій радянській людині, я поїхав за призначенням – на Камчатку. Пропрацював там два роки інспектором конвенційного відділу спецуправління “Камчатрибвод”...

– *І не осіли? Багато наших земляків, поїхавши за романтикою, часто залишалися на далеких окраїнах Радянського Союзу, приживалися...*

– У мене склалося інакше. Там, на півострові, у нас народилася дитина, квартири не було. До того ж я погано зносив море. Як заштурмить понад п'ять балів – ставав ніякий. А в море доводилося ходити часто – робота... Вирішили з родиною повертатися на батьківщину.

– *Мене, власне, цікавить Ваше навернення до краєзнавства. З огляду на Вашу освіту воно досить несподіване.*

– Для мене теж. Коли повернувся до Полтави, я спочатку намагався влаштуватися за фахом. Але в “Полтаварибгоспі” вакансій не було. І хоч відповідні посади там займали хлопці без спеціальної освіти, та сиділи вони міцно... Не посунулись. І я знову пішов шукати долі.

– *І зразу в краєзнавство?*

– Практично зразу. Треба було працювати, заробляти на родину. Прочитав у газеті оголошення про набір на курси екскурсоводів – і пішов. Відтоді 22 роки пропрацював екскурсоводом, заввідділом організаційно-методичної роботи бюро подорожей та екскурсій, неодноразово бував директором туристичних поїздів... Формально такий перехід від іхтіології до краєзнавства здається несподіваним, та з погляду внутрішнього, душевної схильності, то, мабуть, і ні. Я ще школярем цікавився історією нашого краю, його видатними

людьми, старими будинками, пам'ятниками... І ще одне: я ж навчався в старих українських школах – 7-й (тоді була семирічкою) і 3-й. Там жили традиції української інтелігентності, не “соромилися” говорити українською... Це було не ради проформи, а природно, як дихання. Гадаю, що через нас проявлялися інстинкти народного самозбереження.

– *Ми говоримо про справу Вашого життя – краєзнавство. Але, чітко визначаючись, такої науки немає. Та і як фах воно досить розпливчате...*

– Чим і цікаве краєзнавство, що це, так би мовити, синтетична наукова галузь. У ній поєднується й історія, й географія, і етнографія, й архітектура, знання про мистецтва... Етимологічний словник російської мови С. І. Ожегова так і визначає: “Краеведение – совокупность знаний (географических, исторических и т. п.) об отдельных местностях страны”. Хоч, з іншого боку, галузеві науковці часто закидають краєзнавцям дилетантизм, відсутність базової (спеціалізованої) наукової підготовки, ігнорування наукової термінології.

– *І це Вас ображає?*

– Ви знаєте, аж ніяк. Краєзнавство звернене до широких мас, воно “розпливається” по місцевості, намагаючись виділити на ній характерні особливості, цікавинки, до якої б вузької галузевої науки вони не мали стосунок. Краєзнавець – це, власне, популяризатор сукупності знань про край, у якому ми живемо.

– *Як Ви вважаєте, наше населення вже достатньо “просвічене” в краєзнавчому плані?*

– Звичайно, ні. Хоч би тому, що воно має властивість постійно поновлюватися: хтось помирає, хтось народжується. Є ще одна особливість, притаманна нашому часу: з моменту проголошення Незалежності відкрилися нові можливості вивчення і популяризації знань про наше місто, регіон. Прямо кажучи, заборони, які боялися порушити, знесені, допитливому і кваліфікованому дослідникові відкрилося широке поле діяльності.

– *А чим же раніше живився допитливий ум краєзнавця?*

– Він “пасся” в чітко окреслених ідеологічних межах. Приміром, ми розробляли теми для екскурсив за такими напрямками: “Радянська конституція – в дії”, “Аграрна політика партії”, “Плани партії – в життя” тощо. Але, окрім обридлого офіціозу, були й справді цікаві теми, варті уваги і праці.

– *Як на Вашу думку, старі розробки і нині можна використовувати?*

– Звичайно. Місто, його пам'ятки, архітектура, видатні полтавці минулого – цього вже не відбереш і не переінакшиш. А от доповнити за рахунок нових розробок – можна. Наприклад, скориставшись з останніх досліджень фахових істориків Віри Никанорівни Жук, Віктора Яковича Ревеуга та інших. Хоч, із прикрістю хочу зазначити, екскурсиводи пішли якісь не зацікавлені... Зазвичай, відгомонять перед людьми завчені простенькі тексти – і все. Не “риють”, не доповнюють старі напрацювання. Таке собі заробітчанство...

– *Щодо завчених текстів. Часто втовмачуваних у суспільну свідомість упродовж століть. Давно вже хотілося звернути увагу широкої публіки на такий етичний дисонанс: у Нових Санжарах, неподалік од в'їзду в містечко, стоїть пам'ятний знак, встановлений 1909 року вдячними новосанжарськими козаками на честь 200-ліття від дня перемоги Петра Першого в Полтавській битві. Усе б нічого, до того ж пам'ятний знак – добротний, витесаний з граніту, увінчаний двохголовим орлом... Тільки одна обставина мене дещо гнітить. Історична. Справа в тому, що 1709 року всі мешканці містечка – чоловіки, жінки і діти – були до ноги вирізані московськими військами, які переслідували шведів і українських козаків-мазепинців, що потерпіли поразку в битві. А от їхні нащадки – вдячні. І нащадки нащадків. Березова алейка, де встановлено знак, впорядкована, прибранна. Це вже до 300-ліття Полтавської битви.*

“Так що ж ми за люди такі!” – як патетично “вотіяла” одна жіночка, прикро вражена нашою черговою політичною неприємністю. Чим реакція нашої суспільності (якось не хочеться вживати слово “народ”) відрізняється від поведінки дворняги, яка навряд чи вам розповість, що сталося з її фізіологічними батьками, коли і як гицелі відтягли їх на миловарню.

Я не прихильник бездумного знесення пам'ятників, які лишилися нам у спадок від імперського чи тоталітарного минулого, насторожено ставлюся до так званого “переписування історії” (на жаль, на зламах політичної “моди” часто висвітається кон'юнктурний бур'ян). Я, власне, за повноту історії. Особливо в суспільній свідомості. Щоб вона все ж хоча б дечого навчала. Як би там не було: заслужено чи не заслужено,

але народ дожив до демократії. І тепер він, більшістю своєю, прийматиме історичні рішення. А для того, щоб приймати правильні рішення, треба знати всі граблі, на які народ наступав на своєму історичному шляху. Де вони лежать і кому належать.

І чи не була б повнішою історія, якби на тій-таки березовій алеїці, неподалік від переможного знака, з'явилася стела чи камінь на спомин про невинно убієнних 1709 року новосанжарців: сотні чоловіків, жінок, дітей. (Мені можуть зауважити, що з тих часів селище було перенесене дещо нижче по Ворсклі, але чи міняє це суть питання?)

– Певною мірою цей історіографічний “дисбаланс” виправлено. 2000 року в Нових Санжарах, у центрі селища, з ініціативи місцевих властей і громадськості встановлена гранітна брила з написом: “Козакам, загиблим за свою Україну в 1709 році на території Новосанжарського району”. Справа в тому, що козаки Новосанжарської сотні ще перед Полтавською битвою забезпечили безборонний прохід запорозьким козакам, які йшли маршем на допомогу гетьману Мазепі. Напевне, саме цей історичний факт і мався на увазі. А царева каральна акція, на жаль, залишилася поза зматеріалізованою пам'яттю нащадків.

Не відкрию нового, коли скажу, що історична наука і разом з нею краєзнавство давно стали, і залишаються нині, об'єктом маніпуляцій різних політичних сил. З історичного процесу своєкорисливо вихоплюють фрагменти, ідеологічно вигідні певній політичній силі, і тицькають ними в личко ошелешеній публіці. Чому так легко читалася історія СРСР? Тому що вона була всуціль препарована. Дуже зручно для спрямлених мізків.

– *...І для спрямлення мізків.*

– Повернемося до згаданої вже Полтавської битви. Тим більше, що вона, так би мовити, наша краєзнавча “фішка”. Петро Перший в одному з листів до коменданта Келіна під час облоги шведами Полтави наказував: якщо ситуація для оборонців фортеці стане явно програтною, вивести “всіх чоловіків з міста”, а фортецю зруйнувати і спалити. Тобто при знищенні фортеці мало загинути все цивільне населення – жінки і діти. Імперські заангажовані історики забували цитувати слово “чоловіків”, і текст набував дещо іншого смислу – як наказ вивести з міста всіх оборонців. Так вилучення одного слова призводило, власне, до цинічного перебріхуван-

ня історії, а царя-тирана перетворювало на чужого добродія.

– Шановний пане Валерію, іздаючи досить часто областю (побіля сіл Кірового, Чапаєвого і т. п.), ходячи вулицями Полтави (Рози Люксембург, Карла Лібкнехта, Фрунзе і т. п.), я спостерігаю все той же незмінний радянський топонімічний стандарт. Я, власне, до нього при звичаївся. Як, напевне, й багато тисяч полтавців. А, як відомо, звички міняти найважче. Та все ж скажіть мені як краєзнавець: яке відношення мають ці люди, чий імена закріплені в топоніміці, до нашого краю, до місцевого населення?

– Це риторичне запитання. Ви теж, напевне, знаєте, що жодного.

– *...Тому мене непокоїть: невже в місцевих жителів, мешканців “іноземних” вулиць і населених пунктів, бракує самолюбства, місцевого патріотизму, щоб повернутися до історичної назви? Чи навіть перейменувати їх на честь видатних предків, уродженців тих місць. У нас дуже мало пам'ятників так званим “простим людям”, добрим працівникам, майстрам своєї справи. Все більше начальникам, чи то імперської доби, чи новітнім “соускателям” вічної слави... Пригадую несподіване враження від перебування в Німеччині: на центральному майдані невеличкого міста я раптом спостеріг пам'ятник свинопасу, який привіз до міста поросят – на продаж. Молодий хлопець був зображений так реалістично й водночас майстерно, що з нього ніби струменіла простота і безхитрісність сільської людини. На автобані в землі Баден-Вюртемберг на узбіччі стоїть позруддя шляхового інженера, який споруджував цей відрізок траси. В іншому місті поставили пам'ятник учителю – просвітителю місцевого населення. Бачив пам'ятник годинникареві-винахіднику... А в нас? Ви можете згадати щось подібне – за підходом, пам'ятливістю...*

– Та якось не спадає на думку...

– *Наша міська й сільська топоніміка нагадує аркуш паперу, на якому кожен перехожий писав, що хотів. Про яке тоді оригінальне національне обличчя можна говорити?*

– Справді, важко. З “національним обличчям” боролися довго й наполегливо. Пригадаймо масове перейменування 1944 року.

Здавалося: війна, нестачі, але коштів і засобів цілком вистачило, щоб надзвичайно оперативно зліквідувати в Україні всі назви сіл, містечок, вулиць тощо, які мали релігійний, історичний чи національний характер. Таким чином у топоніміці була “зачищена” історична пам’ять. І це була не одноразова акція. Що, не дай Боже, “упустили”, поперейменовували пізніше.

– А тепер майже ті ж самі люди стверджують, що повертати старі назви важко, майже неможливо, немає коштів, це викличе плутанину тощо. До речі, східні німці, як тільки впала Берлінська стіна, швидко повернули місту Карл-Маркс-Штадт його стару історичну назву – Хемніц. Може, звернутися до них – за методично-бюрократичною допомогою? Як казав колись депутат російської (другої) Державної Думи (ще царської, на початку минулого століття) Пьотр Струве: “Мы имеем ...право на наше национальное лицо”. Але це він про росіян.

– У мене складається таке враження, що про відновлення історичної пам’яті, врешті-решт набуття національного обличчя ніхто по суті (грамотно й послідовно) не дбає. Верхи – через те, що не хочуть ускладнювати стосунки з частиною електорату, який ще “неровно дышет” у бік імперського спадку й недавнього комуністичного тоталітаризму. Та, до речі, вони й самі його колишні функціонери. А звичайні громадяни (точніше – населення, багатьом ще треба стати громадянами) зайняті проблемами щоденного виживання. І лише декому спадає на думку, що історична пам’ять – це не просто сума знань, а й певний моральний спадок, згадка про своїх кращих, які щось уміли добре робити, були небайдужими до ближніх, а інколи – й готові віддати своє життя за гідне майбуття своїх нащадків. Власне, якщо сказати простіше: наскільки ти пам’ятаєш і почитаєш своїх предків, настільки ти й моральна людина. Це особливо помітно простежується в історії давніх народів, які побудували великі держави.

– У наш час все дуже спростилося, де-хто не пам’ятає навіть своїх дідів і бабусь.

– Це досить прикро. Народ, який не знає свого минулого, не має майбутнього. Це істина, яку не раз повторювали мудреці різних часів і народів.

– Я не зовсім згоден, коли Ви, так би мовити, ставите на одну площину байдужість до минулого простих громадян і верхівки.

Все-таки суспільні верхи, так звана еліта, повинні виконувати й просвітницьку роль. Як державоутворююча верства. Заради того ж згаданого майбутнього. В певному розумінні вони теж є народною пам’яттю. Врешті – мають бути. А не демонструвати зразки політичного пристосуванства і байдужості. Коли еліта ніяка, тобто не zaangażована в народну історію і культуру, то і держава ніяка. На мій погляд, приблизно така, як у нас нині...

Повернімося до наших краєзнавчих видкоколів. У Кобеляцькому районі є музей Мате Залка. Це “герой Громадянської війни”. За походженням – син єврейського корчмаря (народжений Бела Франкль) з Австро-Угорщини. Його діяльність справді мала стосунок до України, зокрема Полтавщини. У 1921–1923 роках він командував загонами ВЧК, які боролися з армією Нестора Махна і придушували селянські повстання. По війні він на Полтавщині відпочивав, писав книжки... Тепер у тому селі – музей його імені. І не проти я музею й згаданого військового діяча. Я за повноту нашої історії. Чому до цього часу зацікавлена громадськість ніяк не може закріпити на рідних теренах пам’ять про політичного й ідеологічного опонента Бели Франкля – Симона Петлюру? Спробували встановити знак на місці майбутнього пам’ятника – не вийшло. Набігли прихильники комуністичної ідеї, спадкоємці бойових заслуг Бели Франкля – затюкали, засвітали, загупали... Невдовзі знак “непомітно” викорчували. А міське врядування (під проводом колишнього голови) підтвердило правочинність “корчвання”: мовляв, не було належних дозволів, документації на встановлення тощо. Це трапилося кілька років тому. А дозволу немає до цього часу. Це вже, власне, не просто політична боротьба, а саботування, стирання історії, прагнення перетворити народ на безпам’ятного ідіота.

– Я спостерігав цю “протестну акцію” під час відкриття знака. Нею “предводительствував” депутат міської ради, до речі, не місцевий уродженець, як і тодішній голова. Особливо запам’яталася одна жінка з протестуючих: за 55 років, неохайно вбрана, розпатлана... Подумалося: “Мабуть, найнята”. Вона старанно дула в дитячу пластмасову дудку-пищалку. “А дудка-то нова. Не з дитинства збереглася. Хтось її спорядив на ідеологічну боротьбу...”

– Звичайно, це був не стихійний протест. Наневне, проплачена провокативна “заварушка”. Нині такі заходи в моді. Їхня мета набагато серйозніша, ніж може здатися на перший погляд: будь-що не допустити, щоб у народі були свої герої, з’явилися вожді. Щоб він і далі перебував у дезорганізованому, дезорієнтованому, аморфному стані. Щоб його свідомість була щертв заповнена примітивним хамським матеріалізмом і чужими міфами. Певного часу таку купу населення можна легше загребти до чужого державного двору і знову ліпити з неї, що заманеться. Про це красномовно свідчить низка судових рішень про позбавлення звання “Герой України” вже кількох історичних діячів. Основна мотивація: вони, мовляв, були небезгрішні в боротьбі та як політичні й військові діячі “не подобаються” сусіднім державам.

Нас настільки затовкли казенним інтернаціоналізмом, що ми майже втратили національну свідомість.

Може здатися дивним, але чітку, пряму відповідь на це питання я знайшов у російській “вічної революціонерки” Валерії Новодворської. В одному з інтерв’ю вона зазначала, що “герой одной страны не всегда подходит для другой”. Немає, приміром, спільних героїв в Албанії і Сербії, у греків і турків. Навіть у Великої Британії і США їх немає. Що стосується Степана Бандери, то “українцы полякам и русским его не навязывают”. Він “сражался за украинскую независимость с поляками, немцами и Советским Союзом”. І взагалі: “портрет Степана Бандеры висит над моим письменным столом”.

Навряд чи Мате Залка “підійшов” би як місцевий герой для “крестьян Тамбовщины”. Ще раніше, до прибуття в Україну, він командував полком, сформованим із військовополонених угорців, і брав участь у придушенні селянських заворушень у цій російській губернії. Як підкреслюють російські дослідники, робили це угорці з надзвичайною жорстокістю. Хоч, із більшовицького погляду, було за що: російські селяни, як і українські, не хотіли віддавати задарма своє потом і кров’ю нажито добро. Запропоновану навзаєм велику ідею комунізму вони вважали платою нерівноцінною.

– Просто дивно, як перетинаються полтавське краєзнавство і сибірське. Навіть, так би мовити, об’єднані одним більшовицьким героєм...

Взагалі нині відкрилися надзвичайно широкі можливості для дослідників, краєзнавців-ентузіастів. Доступ до архівів, Інтернет... Але за даними, сухими фактами головне – не прогледіти суті нашої справи: пристрасної зацікавленості в добрій долі народу, любові до нього. Нам не треба ні до кого пристосовуватися, тертися об чужий чобіт. Можливо,

ми не найкращі у світі, але наближаємося до цього. Я переконаний. У нашій історії були величні моменти, якими можна пишатися, і були прикрі поразки. І справа мого життя – краєзнавство – це, власне, форма просвітництва. Я люблю допитливих людей, які можуть чогось не знати, але за природою своєю, за досвідом свого життя прагнуть довідатися, відкрити для себе щось нове, цікаве. Особливо про свій народ, край, у якому жили предки... І я, скажу відверто, не люблю тупих, агресивних людей, невігласів, вороже налаштованих до будь-якого знання, яке не вміщується у вузькі рамки їхньої уяви чи компетентності. Таких у нас теж ще багато.

– Яку зі своїх книжок Ви вважаєте найбільш вдалою і, так би мовити, затребуваною?

– Книжку, яку я написав для онука, йому на життєву дорогу – “Притчі і оповідання”. Він її прочитав і дав схвальну рецензію.

– Пане Валерію, дякую Вам за розмову з дилетантом, який теж не має профільної історичної освіти, і перепрошую за можливу поверховість моїх суджень і оцінок.